

Barbara Grzegorzcyk

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach

Uczeń w szkole Jana Amosa Komeńskiego

Pedagogiczne poglądy Jana Amosa Komeńskiego skupiały się wokół problemów kształcenia i wychowania dzieci, pracy nauczyciela i ich odpowiedzialności za przygotowanie młodych ludzi do życia społecznego, programów i podręczników do nauczania, zadań szkoły oraz roli i pozycji ucznia w szkole. Utopijna wiara Komeńskiego we wszechmoc wychowania nie zaburzyła prac w przygotowaniu przez niego planu reformy szkolnictwa i wychowania, które to zapoczątkowały naukę o wychowaniu i stały się początkiem nowej epoki w praktyce pedagogicznej.

Komeński przeciwstawiał się szkodliwej ogólnikowości wykształcenia. Uważał, że wszechstronne wykształcenie i mądrość powinny stać się dobrem powszechnym i zasadniczym czynnikiem przekształcania życia. Problematykę wychowania traktował Komeński w sposób priorytetowy i dlatego swe nadzieje na naprawę świata wiązał ściśle z naprawą wychowania. Zadania i cele wychowania ujmował jako wspólne dobro ludzi i wiązał je z naprawą świata. Ważnym postulatem Komeńskiego była powszechność nauczania, realizowana w jednolitej programowo szkole elementarnej, w której powinna się uczyć cała młodzież.

Ustalając cztery stopnie szkół Komeński podkreślał, iż pierwszy stopień obejmujący tak zwaną szkołę macierzyńską (dzieci w wieku od 1 roku do 6 lat) też powinien być bogaty w systematyczne oddziaływania rodziców oraz w zachęcanie dzieci do aktywnego udziału w życiu rodzinnym. Uważał, iż ważne jest, aby wymagania stawiane dzieciom odbywały się w atmosferze życzliwości i serdeczności a także zachęcania ich do udziału w prostych pracach domowych. I nawet na ten okres ustalił bardzo rozległy program nauczania na

każdy rok z osobna, przekonując o tym, że nawet zupełnie małe dzieci mogą być nauczane o otaczającej je rzeczywistości w sposób prosty ale dostosowany do ich możliwości intelektualnych.

W swoim programie szkoły macierzyńskiej Komeński zalecał skupienie się przede wszystkim na wychowaniu moralnym, aby wykształcić u dzieci właściwy stosunek do starszych oraz obowiązkowość, cierpliwość i wiele innych pozytywnych cech charakteru. W zakresie wychowania umysłowego wyróżnił na tym etapie poznawanie rzeczy, wykonywanie czynności i przedmiotów oraz ćwiczenie mówienia, natomiast w zakresie wychowania intelektualnego – elementy arytmetyki, geometrii i muzyki. A w każdym z tych zakresów zalecał ćwiczenia umiejętności praktycznych a także dobór materiału w zależności od indywidualnego tempa rozwoju i uzdolnień dziecka.

„Komeński uwydatnił doniosłość pracy wychowawczej we wczesnym okresie życia człowieka i zachęcił rodziców do podjęcia systematycznej troski o wychowanie dzieci. [...]. Wskazując zadania wychowawcze Komeński ujmuje je wielostronnie jako zadania fizycznego, moralnego i umysłowego kształcenia. [...] Program wychowania umysłowego jest bardzo obszerny i wysuwa na plan pierwszy poznawanie otaczającej rzeczywistości, [...] zachęca do obserwacji, kształci ciekawość i spostrzegawczość dziecięcą. [...] Program ten uzupełniony jest wskazaniem dotyczącymi zajęć praktycznych i pracy dziecka”. (Komeński, 1956: XII-XIII). Komeński bardzo podkreślał potrzebę rozwoju aktywności dzieci i wskazywał, jak należy ją kształcić. Zalecał przede wszystkim uczyć dzieci, aby umiały się bawić, dbały o własną czystość i wypełniały proste domowe zajęcia. Ruch, zabawa i praca to według Komeńskiego ważne czynniki wychowania dzieci i przygotowania ich do roli ucznia w systemie klasowo-lekcyjnym w szkole elementarnej.

Komeński podjął się również próby zdefiniowania „dojrzałości szkolnej” i określenia na podstawie czego można uznać czy dziecko nadaje się już do podjęcia nauki szkolnej. „Oznaki, z których można wnioskować, czy dziecko nadaje się do uczęszczania do szkoły pu-

blicznej, są następujące: czy wie wszystko to, co powinno wiedzieć w szkole macierzyńskiej, czy stwierdzono u niego uwagę i bystrość w odpowiedziach na pytania oraz jakąś zdolność do wyrażania swego sądu, czy przejawia się u niego jakieś żywe pragnienie pogłębiania wiedzy?" (Komeński, 1964: 61). Zalecał także, w ramach przygotowania dzieci do roli ucznia, wpojenie im miłości i zaufania do przyszłych nauczycieli.

Na drugim szczeblu nauczania, czyli w szkole elementarnej, należało według Komeńskiego przygotować dzieci nie tylko w zakresie czytania, pisania i rachunków ale także w zakresie wiedzy przyrodniczej, historycznej oraz ekonomii i polityki. Domagał się, by uczniowie byli praktycznie przygotowani do pracy w rolnictwie, handlu czy rzemiośle, co pomogłoby im w życiu, jeśli nie mogliby dalej się kształcić. Szkoła powszechna, według jego koncepcji, powinna mieć charakter ogólnokształcący i powinna realizować zadania dotyczące orientacji społeczno-politycznej oraz wszechstronnej orientacji zawodowej.

Komeński uważał, iż uczeń nie powinien być zbyt przemęczony nauką, dlatego proponował w szkołach elementarnych przeznaczać tylko cztery godziny dziennie na pracę z uczniem, w tym: dwie przed południem poświęcić na kształcenie umysłu i pamięci, a dwie po południu na ćwiczenie ręki i głosu. Godziny ranne powinny być przeznaczone na czytanie i wyjaśnianie materiału przez nauczyciela oraz na ćwiczenia w czytaniu przez uczniów, natomiast godziny popołudniowe powinny służyć utrwaleniu poznanego rano materiału oraz ćwiczeniu umiejętności pisania, śpiewania i liczenia.

W szkole nikt nie powinien być zmuszany do bezwarunkowego przyjmowania wiedzy tylko „na słowo”, bez dowodów i przykładów. Najpierw trzeba kształcić zmysły, później pamięć a następnie rozum i umiejętność oceny faktów. Szkoła powinna dostarczać dzieciom wiedzy o otaczającej rzeczywistości w sposób naoczny i bezpośredni. Uczeń nie powinien uczyć się na pamięć tego, czego nie pojął zmysłami. „Uczeń powinien posługiwać się swymi zmysłami przy poznawaniu rzeczy, najpierw dostrzegać fakty, potem wyciągać

z nich wnioski. Uczeń ma nauczyć się wyrażania swych wniosków dokładnym językiem. Czynność tę trzeba ciągle ćwiczyć w szkole. Wspólnie z nauczycielem przypatrywać się rzeczom, wspólnie o nich mówić. Nie powinno się dawać uczniowi całkowicie gotowej wiedzy, lecz powinien on formować ją sobie sam z pojedynczych informacji". (Bieńkowski, 2000: 84).

Nauczanie, na wszystkich szczeblach edukacji, powinno odbywać się w wielu wymiarach i poziomach. Dzieci muszą mieć okazje dotknięcia i zbadania danego przedmiotu oraz sprawdzenia jego użyteczności, a także przetestowania swojej wiedzy praktycznej. Nauczyciel powinien prowadzić zajęcia tak, aby przedstawiały one użyteczność i przyjemność danych przedmiotów, zagadnień czy pojęć. Dlatego Komeński ograniczył wykładanie teorii na lekcjach i skupił się na praktyce. Uważał, iż uczniów należy stawiać w różnych sytuacjach problemowych, zmuszających ich do samodzielnego myślenia i działania. Uczeń nie może być tylko biernym słuchaczem ale powinien również angażować się w rozmowę oraz wymianę doświadczeń i poglądów. Wciągając wszystkie dzieci w dyskusję nauczyciel przełamuje w nich strach, niechęć i nieśmiałość.

Uczniów nie powinno przymuszać się do nauki, należy wszelkimi sposobami rozbudzać w nich zapał do wiedzy i nauki a metody nauczania tak dobierać, aby zmniejszyć trud uczenia się i nie odstraszać dzieci od nauki. „Powinno się w uczniach poważnie budzić zapał dla każdej nauki, którą rozpoczynają, czerpiąc uzasadnienie tego zapału z jej znakomitości, pożytku, przyjemności i skąd tylko się da". (Komeński, 1956: 157). Zapał do nauki rozbudzają i podtrzymują nie tylko rodzice ale przede wszystkim nauczyciele, właściwe pomoce dydaktyczne oraz metody nauczania dobrane do poziomu i możliwości uczniów. Według Komeńskiego zapał uczniów do nauki może również rozbudzić metoda naturalna wyzwalająca spontaniczność, dzięki której nawet bardzo poważne rzeczy będą podane w sposób miły, przyjacielski oraz pod postacią serdecznej rozmowy. Nauczyciel musi tak podawać wiedzę uczniowi, aby była ona zgodna z jego poziomem rozwoju intelektualnego, bowiem tylko wtedy nauka ta

jest efektywna i wykorzystuje pragnienie wiedzy oraz naturalność zapamiętywania i zdobywania informacji przez ucznia. Komeński, jako twórca zasady pogładowej w nauczaniu, wielokrotnie podkreślał, że zanim uczeń zacznie mówić o jakiejś rzeczy czy przedmiocie, to powinien go zobaczyć w rzeczywistości albo przynajmniej obejrzyć jego rysunek w książce. Również w nauczaniu umiejętności praktycznych takich jak pisanie, rysowanie, śpiewanie, prawidłowe wymawianie słów, uważał, że zanim uczniowie przystąpią do swojej pracy nauczyciel powinien najpierw dokładnie pokazać jak to się robi. Komeński podkreślał także, że szkoła powinna być miłym miejscem dla ucznia, z jasnymi salami ozdobionymi malowidłami, portretami, mapami, obrazami, otoczona boiskiem i ogrodem. A wszystko to miało zachęcić uczniów do chodzenia do szkoły i sprawiać im radość.

Szczególną uwagę, oprócz zagadnień organizacji i programów szkół, poświęcił Komeński problemom dydaktyki. Postulat powszechności wykształcenia wymagał takich metod nauczania, by zapewniły one wszystkim uczniom jak najlepsze wyniki. Bardzo krytykował ówczesny stan rzeczy w szkolnictwie przekonując o nieładzie, nieuctwie, lekcjach nudnych i zniechęcających dzieci do nauki, uniemożliwiających im ani zdobycie wiedzy ani wyrobienie własnych poglądów. Absolwenci takich szkół prezentowali bardzo niski zasób wiedzy i umiejętności a efekty wychowawcze były mierne i pozostawiały wiele do życzenia.

Komeński uważał, iż nieudolność szkół przyczyniła się do niewłaściwego przygotowania ludzi do życia społecznego i pracy, w związku z tym podjął się przygotowania projektu reformy uwzględniającej rewizję dotychczasowych metod nauczania i wychowania oraz roli aktywności uczniów na lekcjach. Opracował bardzo dokładny system wskazań dydaktycznych, obejmujący właściwe rozłożenie materiału nauczania z zastosowaniem stopniowania jego trudności, dostosowanie przekazywania wiedzy do poznawczych możliwości ucznia oraz powiązanie wiedzy z praktyką. W swoich rozważaniach o nauczaniu podkreślał konieczność liczenia się z psy-

chiką dziecka. Pragnął, aby wychowankowie szkół mogli się stawać prawdziwymi ludźmi realizującymi swoje możliwości ludzkiej natury dzięki wychowaniu oraz rozwijaniu umysłu i umiejętności działania dla dobra ogółu. Komeński walczył z istniejącym porządkiem społecznym dlatego, ponieważ pragnął, aby każde dziecko miało możliwość pełnego rozwoju i możliwość stawania się człowiekiem.

Według Komeńskiego każde dziecko bez względu na pochodzenie i majątność rodziców powinno mieć możliwość zostać uczniem i być kształcone i wychowywane na koszt publiczny. Szczególnie dotyczyło to sierot i dzieci niezamożnych rodziców; żadne dziecko nie powinno żebrac ani żyć bezdomnie na ulicy, a każde powinno mieć szansę beztroskiego i uporządkowanego życia oraz możliwość kształcenia.

W trosce o ucznia Komeński przygotowywał, przy okazji organizacji gimnazjum, wytyczne i uzasadnienia stosowania prawidłowych metod postępowania wychowawczego. Wykazywał się przy tym umiejętnością podejmowania różnych tematów oraz ich wnikliwą analizą badawczą. Dążąc do przewyciężenia szkolnej rutyny i nudy opracował „sceniczną” metodę nauczania języków opartą na ilustrowaniu akcji i dialogu poprzez słowo i obraz połączone z ruchem, kreacją postaci, grą ciałem i mimiką naśladowujące sytuacje z życia wzięte. „Świadczy to o ogromnej potrzebie kształcenia nowoczesnego, upogładowionego i stwarzającego ogromne przeżywanie tego, czego dzieci uczyły się. Takie prekursorskie, nowatorskie pomysły były znane nie tylko opracowane teoretycznie, ale również wdrażane w życie”. (Sitarska, 2010: 154).

Ważną rolę w kształceniu i wychowaniu dzieci odgrywały, według Komeńskiego, książki i podręczniki do nauki. Uważał, że podręczniki szkolne powinny cechować zwięzłość, łatwość przyswajania przez uczniów zawartych w nich wiadomości i przydatność nie tylko w praktyce szkolnej ale i w samokształceniu. Kładł on nacisk na pozytywny emocjonalny stosunek do odpowiednio dobranej lektury, na kształtowanie umiejętności pracy z książką oraz robienia notatek z przeczytanego tekstu. „Książek tych nie potrzeba wielu, aby ich

liczba nie odstraszała, ale musi ich być kilka rodzajów różniących się między sobą [...]. Książki szkolne mogą być tak napisane, że choć udostępnia się ten sam tekst, może on służyć zarówno początkującym, jak zaawansowanym czy kończącym bez wydawania osobno pierwszych podstaw wiedzy [...]. Szczególnie należy przestrzegać tego, aby wszystkie te książeczki były pisane metodą przejrzystą, aby były łatwo rozumiane nie tylko po objaśnieniu ich w szkole, lecz także i poza szkołą mogły służyć samoukom [...]. Można też będzie tym samym sposobem doprowadzić do tego, aby książeczki szkolne były nie skarbnicami wiedzy i mądrości, ale przepustkami, przez które jak rurki czy kanały będzie przepływało do umysłu pilnych czytelników wszystko to, co ma swe źródło w potrójnej księdze bożej mądrości". (Komeński, 1973: 86-90). Komeński propagował opracowanie dla uczniów odpowiednich ilustrowanych podręczników z zaznaczonym podziałem na poszczególne lekcje. Dla nauczycieli natomiast pomocą miały być podręczniki ze szczegółowymi wskazówkami dydaktycznymi i wychowawczymi oraz szczegółowe programy nauczania dla każdej klasy, z podziałem na miesiące, tygodnie, dni i godziny lekcyjne.

Zasługi Jana Amosa Komeńskiego w rozwój pedagogiki i reformę kształcenia i wychowania dzieci są ogromne. Dostrzegł on wagę edukacji dziecka przygotowanej i prowadzonej właściwymi aktywnymi metodami oraz w odpowiednich warunkach sprzyjających rozwojowi uczniów. W jego rozważaniach i rozwiązaniach praktycznych widoczna jest dbałość o ich podmiotowe traktowanie zarówno w szkole jak i w domu. Uczeń w szkole Komeńskiego to bardzo ważna postać. I to wokół ucznia i jego potrzeb powinna skupiać się praca nauczycieli i wszystkich ludzi odpowiedzialnych za poziom wykształcenia społeczeństwa.

Bibliografia

1. Bieńkowski Tadeusz, *Jan Amos Komeński o nauczaniu i wychowaniu*, wyd. I, Pułtusk 2000.

2. Nowak Marian, *Rola nauczyciela w procesie dydaktycznym w ujęciu Jana Amosa Komeńskiego*, [w:] *Jan Amos Komeński a kultura epoki baroku*, redaktor: Sitarska Barbara, Mnich Roman, t. 1, Siedlce 2007, s. 47-54.
3. Komeński Jan Amos, *Pampaedia*, wyd. I, oprac. Suchodolski Bogdan, przekł. Remerowa Krystyna, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1973.
4. Komeński Jan Amos, *Pisma wybrane*, wyd. I, oprac. Suchodolski Bogdan, przekł. Remerowa Krystyna, Wrocław-Warszawa-Kraków 1964.
5. Komeński Jan Amos, *Wielka dydaktyka*, wyd. I, oprac. Suchodolski Bogdan, przekł. Remerowa Krystyna, Wrocław 1956.
6. Sitarska Barbara, *Dlaczego Jan Amos Komeński wciąż żyje wśród nas?*, [w:] *Jan Amos Komeński w kontekście kultury i historii europejskiej XVII wieku*, redaktor: Sitarska Barbara, Mnich Roman, t. 3, Siedlce 2010, s. 149-160.
7. Suchodolski Bogdan, *Komeński*, wyd. I, Warszawa 1979.